

2025. 12 (5)

Asian Journal

"STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті. (АҚШ)

Жаркен Айгүл Мәлікқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Томохико Уяма — PhD, Хоккайдо университетінің Славян және Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония)

Ян У. Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, Калифорния университетінің профессоры (АҚШ)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қайпбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, Депутат Мажилиса Парламента РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Жаркен Айгуль Маликовна — доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. (Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

Томохико Уяма — PhD, профессор Центра славяно-евразийских исследований Хоккайдского университета (Япония)

Ян Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, профессор Калифорнийского университета (США)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Member of the Mazhilis of the Parliament of the RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ian W. Campbell — PhD, Professor at the University of California (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Tomohiko Uyama — PhD, Professor at the Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University. (Sapporo, Japan)

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ / ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 5, pp. 1530-1544, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.61.91
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_5_1530-1544

SOME ASPECTS OF THE AGRICULTURAL OF KAZAKHS

Toktabay Akhmet¹, Dossymbetov Nurlybek²

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher
 <https://orcid.org/0000-0001-5403-6939>. E-mail: akhmet.t@mail.ru

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Researcher
 <https://orcid.org/0000-0001-8341-2366>. E-mail: nurlybekdossymbet@gmail.com

© Valikhanov IHE, 2025

© Toktabay A.U., Dossymbetov N.A., 2025

Abstract. *Introduction.* This article examines the characteristics of the agricultural activities of the Kazakh people from the 18th to the early 20th centuries, along with their economic life. An analysis is conducted of agricultural tools, land use methods, traditional rituals, and land management practices. Additionally, based on foreign research works, the culture of land cultivation and grain sowing among Kazakhs is highlighted. As a result, traits such as determination, diligence, and traditional agricultural practices of the Kazakh people are identified. The study contributes to a deeper understanding of the historical and social aspects of the development of Kazakh society. *Goals and objectives.* The primary aim of this work is to identify the features of the traditional agricultural culture of Kazakhs and their place within the societal economic system. The tasks include investigating the specifics of agricultural tools, land use methods, grain sowing techniques, and analyzing cultural and historical aspects related to the agricultural activities of the Kazakh people. *Results.* The research establishes the cultural and humanitarian foundations of Kazakh farming practices and reveals the resilience of traditional methods and rituals. The characteristics of land use and tools are described, facilitating a more profound understanding of the social structure, division of labor, and cultural traditions of Kazakh society. *Conclusion.* Traditional Kazakh agriculture is an essential component of their cultural heritage. The study emphasizes the significance of folk traditions and farming methods that substantially influence the development of Kazakh society. This research makes a valuable contribution to understanding the country's historical and cultural evolution and lays a foundation for future studies in this field.

Keywords: Zhetysu, agriculture, irrigation systems, mirab, chigir, farming, agricultural tools, grain crops, cultural and historical traditions, the economic system of Kazakh society

Acknowledgment. The article was prepared within the framework of the grant-funded project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, titled «The agricultural culture of the Zhetysu Kazakhs in the early XIX–XX centuries: according to new archival and historical-ethnographic data» (IRN AP23488973).

For citation: Toktabay A.U., Dossymbetov N.A. Some aspects of the agricultural of kazakhs // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 5. Pp. 1530–1544. (In Kaz.).
DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1530-1544

ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕГІНШІЛІК МӘДЕНИЕТІНІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ

Тоқтабай Ахмет Уалханұлы¹, Нұрлыбек Айдарбекұлы Досымбетов²

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан)
Тарих ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер
 <https://orcid.org/0000-0001-5403-6939>. E-mail: akhmet.t@mail.ru

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан)
Ғылыми қызметкер
 <https://orcid.org/0000-0001-8341-2366>. E-mail: nurlybekdossymbet@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТАЭ, 2025

© Тоқтабай А.У., Досымбетов Н.А., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Бұл мақалада ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасыр басындағы қазақтардың егіншілік кәсібі мен шаруашылық өміріндегі ерекшеліктері қарастырылған. Зерттеу қазақ егіншілігінің құралдары, әдістері, дәстүрлі рәсімдері және жер пайдалану сипаттамаларына талдау жасайды. Сонымен қатар, шет елдік зерттеушілердің еңбектері негізінде қазақтардың жер өңдеу мен егін егу мәдениеті көрсетілген. Нәтижесінде, қазақтардың егіншілік кәсібіне деген ынтасы, еңбекқорлығы және дәстүрлі әдістері айқындалды. Зерттеу қазақ қоғамы дамуының тарихи және әлеуметтік аспектілерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері* – қазақтардың егіншілік мәдениетінің өзіндік ерекшеліктері мен айырмашылықтарын, қазақтардың шаруашылық жүйесіндегі алатын орнын зерттеу. Сондай-ақ, қазақтардың егіншілік мәдениетіндегі шаруашылық құралдары мен дәнді-дақылдарды егудің әдістерін де қарастыру. *Нәтижелер.* Зерттеу нәтижесінде, қазақтардың егіншілік кәсібінің мәдени-гуманитарлық негіздері, дәстүрлі әдістері мен рәсімдерінің тұрақтылығы анықталды. Сонымен қатар, қазақтардың жер пайдалану тәсілдері мен еңбек құралдарының ерекшеліктері сипатталды. Бұл деректер қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын, еңбек бөлінісін және мәдени дәстүрлерін тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. *Қорытынды.* Қазақтардың дәстүрлі егіншілік кәсібі олардың мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болғанын көрсетті. Бұл кәсібінің дамуында халықтық дәстүрлер мен шаруашылық әдістерінің өзара байланысы айқын көрінді. Зерттеу қазақ қоғамының тарихи әрі мәдени дамуындағы егіншілік ролін түсінуде маңызды үлес қосады және болашақтағы зерттеулер үшін негіз болады.

Түйін сөздер: Жетісу, егіншілік, суландыру жүйелері, мұрап, шығыр, егіншілік, егіншілік құралдары, дәнді дақылдар, мәдени-тарихи дәстүрлер, қазақ қоғамының шаруашылық жүйесі

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «ХІХ–ХХ ғасыр басындағы Жетісу қазақтарының егіншілік мәдениеті: жаңа архив және тарихи-этнографиялық деректер бойынша» гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалған (ИРН AP23488973).

Дәйексөз үшін: Тоқтабай А.У., Досымбетов Н.А. Қазақтардың егіншілік мәдениетінің кейбір қырлары // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 5. 1530–1544 бб. (Қазақш.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1530-1544

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХОВ

Токтабай Ахмет Уалханулы¹, Нурлыбек Айдарбекович Досымбетов²

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010, Алматы, Республика Казахстан)
Доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник
 <https://orcid.org/0000-0001-5403-6939>. E-mail: akhmet.t@mail.ru

²Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010, Алматы, Республика Казахстан)
Научный сотрудник
 <https://orcid.org/0000-0001-8341-2366>. E-mail: nurlybekdossymbet@gmail.com

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Токтабай А.У., Досымбетов Н.А., 2025

Аннотация. *Введение.* В статье рассматриваются особенности сельскохозяйственной деятельности казахов в XVIII – начале XX века, а также их хозяйственная жизнь. Проведен анализ сельскохозяйственных орудий, методов землепользования, традиционных обрядов и особенностей землепользования. Кроме того, на основе зарубежных исследовательских работ показана культура обработки земли и посева зерновых у казахов. В результате выявлены целеустремленность, трудолюбие и традиционные методы ведения сельского хозяйства казахского народа. Исследование способствует более глубокому пониманию исторических и социальных аспектов развития казахского общества. *Цель и задачи исследования.* Цель работы – выявить особенности традиционной сельскохозяйственной культуры казахов и их место в хозяйственной системе общества. Задачи включают исследование специфики сельскохозяйственных орудий, методов землепользования и посева зерновых, а также анализ культурных и исторических аспектов, связанных с сельхоздеятельностью казахского народа. *Результаты.* По итогам исследования установлены культурно-гуманитарные основы ведения сельского хозяйства казахов, а также выявлена устойчивость традиционных методов и обрядов. Описаны особенности землепользования и инструментария, что позволило глубже понять социальную структуру, разделение труда и культурные традиции казахского общества. *Заключение.* Традиционное сельское хозяйство казахов является важной составляющей их культурного наследия. В ходе работы подчеркнута связанная с этим роль народных традиций и методов хозяйствования, существенно влияющих на развитие казахского общества. Исследование вносит важный вклад в понимание историко-культурного развития страны и создает основу для будущих исследований в данной области.

Ключевые слова: Жетысу, земледелия, ирригационные системы, мираб, чигир, земледелие, агротехнические орудия, зерновые культуры, культурно-исторические традиции, хозяйственная система казахского общества

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Земледельческая культура казахов Жетысу в XIX – начале XX века: по данным новых архивных и историко-этнографических материалов» (ИРН AP23488973).

Для цитирования: Токтабай А.У., Досымбетов Н.А. Некоторые аспекты земледельческой культуры казахов // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 5. С. 1530–1544. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1530-1544

Кіріспе

Қазақ халқының дәстүрлі тіршілік жүйесі негізінен мал шаруашылығына, яғни көшпелі және жартылай көшпелі мал өсіруге бағытталғаны белгілі. Алайда бұл ерекшелік қазақтар егіншілікпен айналыспаған деген түсінікті білдірмейді. Керісінше, қазақтардың шаруашылық-экономикалық құрылымында егіншілік те маңызды орын алған, әрі оның өзіндік тәжірибелік және мәдени жүйесі қалыптасқан. Әсіресе, табиғи-географиялық жағдайы қолайлы, өзен-көлге бай өңірлерде егіншілік кәсібі ертеден жүйелі түрде дамыған. Тарихнамада қазақтар көбінесе көшпелі және жартылай көшпелі халық ретінде сипатталса да, тарихи-этнографиялық және жазба материалдар олардың отырықшы өмір салты мен егіншілікпен айналысуының айқын дәлелдерін де келтіреді. Егіншілік тек экономикалық қажеттіліктен туындаған шаруашылық саласы ғана емес, сонымен қатар қазақ қоғамындағы табиғатпен өзара қарым-қатынастың, еңбек мәдениетінің, отырықшылық үрдісінің, тіпті саяси басқарудың да ажырамас бөлігіне айналды. Дегенмен, қазақтардың негізгі шаруашылық жүйесі көшпелі мал шаруашылығына негізделгендігі даусыз. Бірақ, бұл қазақ халқы егіншілікпен мүлдем айналыспады дегенді пікірді тудырмауы қажет. Осы орайда, XVII–XIX ғасырлардағы патша үкіметінің шенеуніктері мен саяхатшылары және шығыстанушы, тарихшы, этнограф ғалымдарының зерттеулері мен жолжазбаларында қазақтардың дәстүрлі егіншілікпен айналысқаны туралы нақты мәліметтер берілгендігін айта кету керек. Бұл деректер қазақ жеріндегі егіншілік мәдениетінің географиялық ауқымын, суару әдістерін, еңбек құралдарын және дәнді-дақыл түрлерін зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қазақ хандары мен сұлтандарының егіншілікті қолдап, отырықшылықты ынталандырған әрекеттері де зерттеулерде көрініс тапқан.

Материалдар мен әдістер

Аталмыш мақалада қазақ халқының дәстүрлі егіншілік мәдениетінің тарихи-этнографиялық негіздерін ашу мақсатында бірқатар дереккөздер мен ғылыми әдістер қолданылды. Біріншіден, XVII–XIX ғасырлар аралығындағы орыс және еуропалық зерттеушілердің, саяхатшылар мен әскери шенеуніктердің жазбаша есептері, күнделіктері, тарихи очерктері мен картографиялық материалдары т.б. зерттеудің негізгі дереккөзі ретінде қарастырылды. Атап айтқанда, Ф. Байков, В. Кобяков, Ф. Скибин, Я.П. Гавердовский, А. Левшин, Г.Н. Потанин, И.Г. Андреев, Ш. Уәлиханов, Т.А. Сейдалин, Я.Я. Полферов, М. Терентьев, Г.И. Спасский, Л. Чермак сынды авторлардың еңбектері кеңінен пайдаланылды. Сонымен қатар, этнографиялық сипаттамалар, суару жүйелерінің сызбалары, егіншілікке қатысты терминологиялар мен ауыз әдебиеті үлгілері дереккөзі ретінде қарастырылды.

Мақалада салыстырмалы-тарихи, нақты талдау, жүйелілік, проблемалық-мерзімдемелік сынды тарихнамалық зерттеу әдістері зерттеу бағыты ретінде таңдап алынды. Мұндағы салыстырмалы-тарихи әдісі ғалымның еңбегін талдау барысында қарастырылып отырған мәселенің маңызын арттыра түсуге мүмкіндік береді. Келесі нақты талдау әдісі зерттеу нысанына қатысты ғылыми басылымға сипаттама беру барысында мақсаттан ауытқымай объективті пікір ұстануды негіздейді. Ал, зерттеліп отырған тақырып аясындағы еңбектерді топтастыру үшін тарихнаманың жүйелілік әдісіне басымдық берілді. Сонымен қатар, проблемалық-мерзімдемелік әдісті қолданудың негізгі мақсаты – зерттеу тақырыбының негізгі мәселесін хронологиялық мерзіммен байланыстыра отырып қарастыру.

Талқылау

Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде қазақ халқының егіншілік мәдениетіне қатысты мәліметтерді жинақтап, оны ғылыми тұрғыда сипаттаған зерттеушілердің еңбектері жарық көрді. Мәселен, әскери инженер Л. Мейердің «Киргизская степь Оренбургского ведомства» атты еңбегінде қазақтардың егіншілік тәжірибесіне байланысты құнды деректер кездеседі (Мейер, 1865). Автор жергілікті халық арасында бірнеше жыл өмір сүріп, қазақ тілін меңгеріп, тікелей ел ішінен мәліметтер жинаған. Сонымен қатар, Мейер еңбегінің ғылыми құндылығы

оның статистикалық мәліметтермен, мұрағат құжаттарымен және орыс әкімшілік өкілдерінің деректерімен нақтыланғанында жатыр (Мейер, 1865). Осы кезеңде қазақ даласындағы егіншілік мәдениетін зерттеген тағы бір ғалым Л. Костенко болды. Оның еңбектерінде Орта Азиядағы аграрлық қатынастар мен егіншілік мәселелері кеңінен қарастырылған (Костенко, 1871).

Кеңестік кезеңде қазақтардың дәстүрлі егіншілік мәдениетіне қатысты П.Г. Галузо, Б. Сүлейменов сынды ғалымдардың монографиялары жарық көрді. XIX ғасырдағы қазақтардың шаруашылық жүйесін (оның ішінде егіншілік) зерттеуге арналған іргелі еңбектердің біріне Б. Сулейменовтың «Аграрный вопрос в Казахстане последней трети XIX – начала XX в. (1867–1907 гг.)» атты монографиясы жатады. Автор аталмыш еңбегінде статистикалық деректерді, шолуларды, орыс шенеуніктері мен зерттеушілерінің есептерін, зерттеулерін, архив деректерін кеңінен пайдаланған. Жетісу өңірінде егіншіліктің суармалы және суалмалы екі түрі де болды. Автордың мәліметінше, Жетісу өңіріндегі суармалы жерлерді бөлу кезінде жер иелері арасында арық қазуға қосқан үлесі басты назарға алынады. Жетісу облысының Сырдария облысынан өзгешелігі дихан суландыру жүйесін қалпында сақтауға үлес қосып отырса өзінің иелігіндегі жер үлесін ұрпақтарына мұраға қалдыра алды. Сонымен қатар, жер иелері өз жерлерін бүтіндей немесе бір бөлігін сатуға құқылы болды (Сулейменов, 1963: 223).

1965 ж. жарық көрген П.Г. Галузоның «Аграрные отношения на юге Казахстане в 1867–1914 гг.» атты монографиясында Қазақстанның оңтүстік аймақтарындағы ауыл шаруашылығы мәселесін жан-жақты қарастырған. Аталмыш зерттеудің басты ерекшелігі ретінде автор тек қана қазақтармен қатар, казак, орыс, ұйғыр, өзбек, дүнген сынды халықтардың да шаруашылық жүйесін байланыстыра қамтығандығын айтуға болады. Жалпы, П.Г. Галузоның пікірінше, егіншіліктің дамуы қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық құрылымында маңызды өзгерістерге әкелген. (Галузо, 1965). Сондай-ақ, Тарих, археология және этнография институтының «Хозяйство казахов на рубеже XIX–XX веков» атты ұжымдық монографиясында қазақтардың дәстүрлі мал және егін шаруашылығы қамтылған (Хозяйство, 1980).

Көрнекті этнограф-ғалым Дж.Х. Кармышева өзінің көлемді мақаласында далалық-этнографиялық мәліметтерін бекіте түсу үшін Т.А. Сейдалиннің, Л. Чермактың, Н. Дингельштедтің еңбектеріне кеңінен қолданады (Кармышева, 1986: 47–70).

Қазақстан тәуелсіздік жылдарында қазақ халқының егіншілік мәдениетін зерттеу әрі қарай жалғасты. Жетісу қазақтарының егіншілік мәдениетін ұзақ жылдар зерттеген археолог В.В. Сараев көне ауылшаруашылық құралдарын (соқа, кетпен, орақ, малатас) зерттеп, типологиясын жасағанда П.П. Румянцевтің еңбегін кеңінен пайдаланған (Сараев, 2011: 127–142).

Этнограф-ғалым Н.Қ. Байғабатова өзінің 2023 жылы жарық көрген «Казахи Жетысу на рубеже XIX–XX веков (историко-этнографическое исследование)» атты монографиясының бір тараушасын егіншілікке арнаған. Автор XIX–XX ғасырдың басындағы орыс зерттеушілерінің еңбектеріне сүйенгенін байқауға болады. Бұл кезеңдегі ресейлік ғалымдар қазақ даласындағы аграрлық қатынастарды, егіншілік дағдыларын, жер пайдалану тәжірибесін арнайы экспедициялар мен әкімшілік есептер арқылы сипаттап отырған. Н.Қ. Байғабатова осы деректерді пайдалана отырып, Жетісу қазақтарының егіншілікке бейімделуін, көшпелі шаруашылықпен қатар отырықшылық элементтерінің күшейе түскенін көрсетеді. Орыс зерттеулері статистикалық мәліметтерге, жер-су қорларын өлшеуге және жергілікті халықтың тұрмысын бақылауға негізделгендіктен, еңбекте қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық дамуындағы өзгерістерді дәлелдеуге маңызды база қызметін атқарған (Байғабатова, 2023). Сонымен қатар, бұл зерттеулерде Ресей империясы кезеңіндегі орыс ғалымдарының еңбектеріне қысқаша шолу берілген. Осылайша, революцияға дейінгі, кеңестік кезең және қазіргі ғылыми әдебиет қазақ халқының дәстүрлі жерсабақ мәдениетін кешенді түрде зерттеудің негізін құрайды. Бұл әртүрлі кезеңдердегі зерттеулер оның көпжақты табиғаты мен тарихи даму динамикасын анықтауға мүмкіндік туғызады.

Нәтижелері

1654–1658 жылдары Федор Байков бастаған орыс елшілігі Қытайға бара жатып, Ертісті өрлей Зайсан көліне дейін жетеді. Ертіс өңіріндегі жергілікті халықтың жер шаруашылығымен айналысатынын атап көрсетеді (Путешествие, 1820: 30). Яғни, қазақтардың өздерінің егіншілікпен, мал шаруашылығымен тұрақты түрде айналысқанын дәлелдейді, олар өзінің шаруашылық құрылымы мен күнкөріс әдестерін меңгергенін көрсетеді.

1691 жылы 9 наурыз – 29 мамыр аралығында Иркутск қолбасшысы Леонтий Константинович Кислянский мен Москвалық стрелецтер капитаны – Осип Бумаков екеуі қалмақ билеушісі Бушухтудың (Хунтайжи Бошухту – А.Т., Н.Д.) елшілерін қабылдап Тәуке хан билеп тұрған Қазақ хандығы туралы сұрайды. Елшілер Қазақ хандығының жәй-жапсарын айта келіп: «...Посланцы говорили: В Казачье де Орде (Казахское ханство – А.Т.) Хлеба всякого пашут вблизи у городков и отъезжая по селам много... Так же де в городах и селах множе сады, а в садах всякие овощи, яблоко, винограды и вишни, черносливы и шебуга, орехи большие волосские и иные овощи ест...» (Посольские, 2005: 397).

1692 ж. Петр I патшаның бұйрығымен Тобольскіден Түркістан қаласына Россия мен Қазақ хандығы арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарды нығайту үшін Василий Кобяков бастаған елшілік аттандырылады. Елшілікті Хан Тәукенің өзі қабылдап, екі ел арасындағы бірталай мәселелер оңды шешімін табады. Осы сапарында В. Кобяков Қазақ хандығының саяси-экономикалық, шаруашылық жағдайына тоқтала кеп былай дейді: «А хлеб у Тевки хана (Тауке Хана – А.Т., Н.Д.) родится многое число, пшеница и ячмень и просо, а хлеб сеют озимые и яровые» (Роспросные, 1867: 385, 389–390).

1695 жылы Қазақ хандығынан келген елшілерге орай жауап ретінде Ресей Федор Скибин мен Матвей Трошинның елшілігін Тобольскіден Қазақ хандығының астанасы Түркістанға аттандырады, сол жылы елшілер қайтып оралады. Ф. Скибин мен М. Трошин өздерінің жоспарларын мұқият жаза отырып, қазақ халқы туралы көрген-білгендерін баяндайды. Атап айтқанда Тәуке ханның ордасында болғанда азық үшін «бір қой мен екі пұт бидай» сыйға алғандарын мәлімдейді. Осы фактінің өзінен хан сарайында бидай өнімдері үнемі пайдаланылғанын көреміз (Статейный, 1867: 375–380).

Семен Ульянович Ремезов (шамамен 1663–1715) өз заманының білімпаз адамы, сызба чертеждерімен, картографиялық жұмыстарымен атағы шыққан. Ресей империясының көптеген жерлерін соның ішінде қазақ далаларын да картаға түсірген. Осындай көп жұмысты қалай атқарды десек, оның үш ұлы да әкесінің жұмысына көмектесіп, әріптес болған. 1697 ж. Ремезов Үкімет алдында өзінің екі жұмысын көрсетеді: «Чертеж Тобольской земли» (Чертежная, 1882) және «Чертеж земли всей безводной и многопроходной каменной стены» (Чертежная, 1882: 22). Екі картада да қазақ жері көрсетілген, әсіресе 2-картада қазақ халқының әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі т.б. этнографиялық материалдар баршылық. Қазақ егіс танаптарының сызбасы, каналдар мен су бассейндерінің орналасуы көрсетілген. Бұл тарихта қазақ егіншілік формасы мен сұлбасының сызбада алғаш сызылып, картаға түсуі болды.

Қазақтар қауынды тіліп-тіліп күнге кептіріп қыс кезінде пайдаланады, мұны қауынқак екені айтылады. Зерттеуші бұл тағамның тағы бір түрін жазады. Қайыңды қабығымен жіп-жіңішке қылып тіліп ап, күнге кептірген соң, ұнға май қосып, шыжғырып алып, әртүрлі дала жидектерін және бұхар мейізін қосып ішекке салады. Мұны «чжиин (жын – А.Т., Н.Д.) дейді (Гавердовский, 2007: 489). Я.П. Гавердовский қазақтардың су қоймаларынан тартылған арық-атыз жүйелерінің тарамдалып егіс тақталарына қалай жететінін кәнігі гидротехникше мұқият және дәлме-дәл суреттеген: «Пашни представленные на плане, находились на правом берегу Иргизии». Глинистая насыпь (а), удерживал разлив, а место (b) служило для запружения воды при ее убыли. От сего вала по всей пашне были устроены слепленные из глины каналы (с), ширина коих простиралась до трех четвертей и более. От сих каналов во обе стороны отделялись борозды (d) или жалобы (e), лежащие так же, как и каналы несколько выше горизонта пашен. Они все между собою взаимно пересекались, разделяя плоскость на многие отделы (f), и по мере отдаления от водохранилища постепенно понижалась, примыкая

к водяным спускам (g), прорытым по всему полю или к ложбинам (h). Зерттеушінің еңбегі егістік алқаптарын бөліп көрсетумен құнды (Гавердовский, 2007: 487–488).

Г. Потанин 1861 жазған «Заметка о хлебопашестве в Киргизской области» – деген мақаласында: біз қазақтардың жер шаруашылығын дамытуға ықылассыз болдық, керісінше шекаралық аймақтарда орыс шаруаларына бәсекелес болады – деген әртүрлі сылтаулармен елемеуге, кедергілер жасауға тырыстық. Ал Сібір ведомствосына қарайтын көшпенділердің жартысына дейін егіншілікпен айналысады, себебі бұл жақтарда оларға еркіндік бар. Сондықтан қазақ халқы тек көшпелі өмір үшін ғана жаралмаған, өзінің ақылы мен еңбекқорлығының арқасында көптеген жерлерде егіншілікпен шұғылданады. Торғай, Қорғалжың, Ертістің сол жағалауы Лебяжье станциясы, Қалба тауларына дейін, Тарбағатай мен Алатау, Жетісу өлкесінде т.б. жерлерде тұратын қазақтардың егіншіліктері қарқындап дамуда. Қазақтарға жетіспейтін нәрсе диірмендер мен темір құралдары. Диірмен ұстаушы қазақтар қазақтардың бидайын тартып беруге құлқы жоқ, қазақтардың бидайын сатып алып, ұнға айналдыруда, олардың наны таусылған кезде қайта сатады. Қазақтар Урал темірлерін сатып алып өздерінің құралдарын жасайды. Ал, біздікілер шот пен тесе сияқты құралдарды тікелей жасаса тез сатылар еді, екі жаққа да тиімді болар еді (Потанин, 2006: 331–333).

М. Терентьев «Туркестан и Туркестанцы» деген мақаласында 1868 жылы Құрама елін жан-жақты зерттеу комиссиясында өзі болып көргендерін, пайымдауларын қағаз бетіне түсірген. Комиссия заңға бағына қоймаған, өркөкірек көшпендіні көруге барғанда, өздерінің райларынан бірден қайтты дейді. Біз олардың қышлағына кіргенде жерге орнықтырылған қамыстан салынған, сыртын балшықпен сылаған және қам кесектен қаланған тамдарда тұрып жатқан отырықшы-қазақты, егінші қазақты көрдік. Бұларда ру деген өткен заманның елесі, жай айтылған сөз, рулық жер, жайлау-қыстау т.б. жоқ (Терентьев, 1875: 83).

Қазақтардың шаруашылығы, кәсібі туралы мақалалардың бірі 1872 жылы Кіші және Орта жүздің Ресей құрамына өтуіне байланысты жиынға қазақ делегациясының Санкт-Петербургқа барған сапарларына байланысты жазылыпты. «Егіншілер қауымы көшпенділер арасында ертеден бар, бірақ қазақ арасында дамымайды, неге десеніз соқа деген сөз олар үшін жиіркенішті, олар Құран сөзіне айрықша сенеді «Везде где проникает это оружие (т.е. соха) она несет за собою позор и рабство». Сондықтан сіңірі шыққан кедейлер ғана шұғылданып, ауқаттанған соң тастайды. Қазақтардың ең басты тағамы – тары, одан соң бидай және арпа жылқы азығы үшін өсіріледі. Ресейдің ықпалымен қара бидай, картоп өсіріліп жатқаны туралы жазылған (Народы, 2010: 72).

Д.У. Белов қазақ тұрмысын жақсы білген, жер шаруашылығының процестерін тәптіштеп жаза отырып 10-ға жуық халықтық терминдерді көрсетеді. Сырдария жағасында көше алмай қалған қазақтарды – жатақ, егінші деп атайды, осылар ғана егіншілікпен айналысады – деп көрсетеді автор. Көкек айынан бастап арпа егеді, одан соң бидай мен тары егеді. Тары егетін жерді әртүрлі шөптен тазалайды – мұны «утак» деп атайды. Жыртылған жерге тұқым шашып болған соң борозда шығарылады, мұны «тап» деп атайды. Жер жыртатын жер ағашты ат сүйресе киізден қамыт кигізеді, ал өгіз сүйресе мойынағаш пайдаланылады. Қазақтарда жинаған егінді қапқа салмайды. Көктемде су баспайтын құмды жерден ұра қазып соған салады, бетін сабанмен жауып, топырақпен көмеді, сол күйінде көктемге дейін жатады (Записка, 2012: 651–653).

Г.Н. Маллицкий 1920 жылдары Орта Азия университетінің профессоры, қазақ тілін жақсы білген, қазақтар өмірінен көлемді этнографиялық еңбек жазған. Оның айтуынша, жерге отырықтанған қазақтар жер шаруашылығын өзбек, тәжіктерден тез үйреніп күріш, мақта өсіруді де біледі. Жетісуда орыс қоныстанушыларынан шалғы, тартпаны (косы) алып, оны бел орақ деп атаған. Ашаршылық жылдары алғы деген өсімдіктің тамырын қазып алып, суға салып қойып уын кетіріп, крахмал ақ ұнтақты майға қуырып, суға, сүтке пісіріп жеген. Құмда өсетін құм-тарының (құмаршық – А.Т., Н.Д.) майлы ұнынан нан немесе ботқа жасаған. Атқұлақ өсімдігінен де осындай тағамдар жасаған. (Маллицкий, 2011: 299). Маллицкий сондай-ақ XIX ғасырдың ортасында кедейлердің жаппай тұрақтай отырып егіншілікпен айналысқанын, нәтижесінде ең кедей жергілікті «егінші» тобын қалыптастырғанын атап өткен: «...Джатаки

составляли настоящий пролетариат находившийся в экономической кабале у богатых сородичей, а также у русских и немецких колонистов по окраинам степи...» (Маллицкий, 2011: 295, 416).

Әскери инженер-топограф И.Г. Андреев қазақ жерінде қамалдар мен көпірлер салған жолдар мен бекіністердің редуттер мен форпостардың пландары мен карталарын сызған, Семипалатинская, Усть-Каменогорск, Бұқтырма, Ямышев қамалдарын қайтадан сызуға қатысқан, Семей қаласында қайтыс болған, қазақша жақсы білген, қазақ ішінде, қазақ ауылдарында жиі болып жер жағдайын үнемі үлкен адамдардан сұрап отырған. Қазақ даласы мен Сібірдегі егін шаруашылығы, қандай дәнді дақылдар егіп азық-түлікке пайдаланатыны жайында екі еңбек жазған «Физическое замечание хлебопашестве и прочих экономических изделиях и растениях» және «Домашние размышления о хлебопашестве». Қазақ халқының тарихы мен этнографиясы жайында көлемді еңбек жазған автордың егіншілік мәдениетіне де көңіл аударып, ол жайында тәптіштей жазуы, өз заманындағы алдыңғы қатарлы, озық ойлы, жан-жақты ғалым екенін көрсетеді (Андреев, 1998: 193–197).

Жетісудың арық-атыз, тоған жүйелері туралы Ш.Ш. Уәлиханов: «С первого раза трудно поверить иногда, не удостоверюсь лично, на какую высоту вывадятся арыки, просеченные по арыкам увалов и возвышенностей. Сметливая на этот раз рука казаха очень хорошо проведет арык из речки, текущей к чрезвычайно глубокому рву, и трудно поверить, когда даже убедившись, что не одной версте вода своим непринужденным и свободным течением выведена кверху сотней на тридцать. Вывести ее из рва, какой бы он глубины ни был, для казаха ничего не значит» (Уәлиханов, 1984: 185). Екіашаның (бұрынғы Покатиловка казак станциясы) қарт тұрғыны Ефим Сорокин былай дейді: «Біз Ресейде үнемі жазық жерде тұрғандықтан, алғаш көшіп келгенде тау бұлақтарынан суды өрлетіп жазықтыққа шығаруды білмейміз, алғашында қазақтардың арықтарынан су алып жүрдік, артынан су шығаруды қазақтардан үйрендік» (АӨЖМ).

Ұлы жүз қазақтары көне замандардан егіншілікпен шұғылданып жердің қадір-қасиетін түсіне білді. «Ежелден ұлы жүз жер қазып нанға тойған» – деген сөз бекер айтылмаған. И.Г. Георгии: «Казахи большой Орды живут во всегдашних зимних деревнях, но летом обитают по большей части в тростниковых шалашах, однако же очень редко переменяют место своего жилища. Некоторые из них упражняются несколько в земледелии, а в прочем гораздо прилежнее, основательнее и мужественнее, нежели прочих казахских орд и народы» (Георгии, 1799: 120).

1796 жылы орыс елшісі Д. Телятниковтың Қаратау сілемдерін асып түскен сапарында: «по горам, между расщелинами оных имеются пашни казахские, на коих посеяна пшеница, ячмень, а из плодов дыни и арбуза» (Материалы, 2007а: 160). Бұл деректе алғаш рет қазақтардың, бау-бақша өнімдерін өндіргені айтылған.

1846 жылы генерал Вишневскийдің экспедициясына қатысқан поляк революционері А. Янушкевич Іле қазақтарының отырықшылық тұрмысы мен егіншілік кәсібін көріп, Быжы, Егінсу т.б. өзендерінің алқаптарында болған: «... возделывает поля при помощи каналов и ирригации, сеет на них прось» (Янушкевич, 1966).

Шелек өзенінің Ілеге құяр жеріндегі Қаратопырақты Шелек алқабындағы қазақтардың дамыған егін, бау-бақша шаруашылығы, диірмендері жайында 1825 жылы көзімен көрген Ф.К. Зибберштейн: «... здесь производится славное хлебопашество... На водах через равнину тенущих, находится много мельниц, я из любопытства нарочито проводил там множество суток, дабы видеть действие оных и нашёл, что они довольно хорошо устроены, одним словом, равнина сия есть богатейший источник для довольствия казахского народа, там кочующего» (Путевые, 1936: 237).

Г.И. Спасскийдің сөзімен айтқанда, «Ни один из кочующих народов не может сравниться в делах хлебопашества с казахами. Трудолюбие их самую сухую погоду песчаную землю обращает в плодородную... одним словом земледелие киргизов, сколько внимания, столько же и подражания» (Спасский, 1820: 351–352).

Левшин А.И. – Ресей империясының мемлекет қайраткері, Мемлекеттік кеңестің мүшесі, сенатор, тарихшы, этнограф, жазушы. 1832 жылы үш томдық қазақ тарихын жариялаған, Ш. Уәлиханов «Қазақ тарихының – Геродоты» – деп атақ берген. А. Левшин зерттеуінде егіншілік-отырықшылыққа 1-ші қадам дей келе қазақтар шаруашылықтың бұл саласымен шұғылданбайды, бірақ бәрібір бір жерге қоныстанып тұра алмайды. Қазақтар егіншіліктерінің маңында егін көсіп, орын алғанша көшіп-қонып жүреді. Дәндерін қапқа салып алғаннан соң, артығын сол жерден ұра қазып көмеді де көшіп кетеді. Қара бидай, бидай, арпа әсіресе көп егетіндері тары, кейбіреулері қауын-қарбыз егеді (Левшин, 1996: 380). Зерттеуші қазақ егістігінің Гавердовский салған жобасын береді. Бұл сызба қазірге дейін өзінің құнын жоймаған құнды көрнекті материал. Қазақтардың су қоймаларын жасап, небір қуаңшылық жылдарда егіс алқаптарын суару әдістерін бүге-шүгесіне дейін жазады. А. Левшиннің қазақ егіншілік мәдениеті туралы жазбасы жан-жақтылығымен, тақырыпты терең білетіндігімен және ұзақ уақыттар көлемінде зерттегендігімен көзге түседі.

Тарының бір сабағынан 50–60 дән, бидайдың әр сабағынан 10–15 дән алады. Бұл жерде зерттеуші қазақ дихандарының әр дәннің қанша өнім беретініне дейін санап, жер шаруашылығына мұқият көңіл бөлгенін көрсетеді. Осы орайда тары өсіруден әлемдік рекорд жасап, «ақ тарының атасы атанған» – Ш. Берсиев «бір тарының дәні, бес бидайдың дәнінен кем емес» – деген сөзін сараласақ, тары тез піседі, көп өнім береді және құнарлылығы мен қызуы жағынан бидайдан артық деп бағалағанына куә боламыз.

Орыс деректері Әбілхайыр Ханның жеткілікті дәрежеде жер шаруашылығымен айналысып, айтарлықтай өнім алғанын көрсетеді: «... Абулхайр-хана возвратель они не видели, а слышали что кочует на Сырдарье, заводит пашню... сказывают что управясь с хлебом, прикочует к Оренбургу в скорости...» (Материалы, 2007b: 54). Бұдан Әбілхайыр ханның Сыр бойында егін салумен қатар, жайлауға шығатынын және Орынбор жаққа барғанын көруге болады.

XIX ғасырдың аяғында Шу өзенінің төменгі ағысындағы суармалы егіншілікті көрген Л. Чермак қазақ руларының әрбіреуінің өзеннен тартылған өз тоғаны барын жазады. Тоғандардың ұзындығы 25 км жетеді. Бұл тоғандардың сілемі әлі күнге дейін сақталған, кейбіреуі әлі күнге дейін пайдаланылады, «жалайыр тоғаны», «арғын тоғаны» т.с.с. ру-тайпа атаулары әлі күнге дейін халықтың есінде бар. Тоған қазуға халықтың бәрі жұмылдырылған. Шу өңіріндегі 18 тоғанға 18 рулы елдің күші жұмсалған. Ең басты жұмыс тоған қазылып, су жүргізілген соң, әр отбасы тоғаннан арық тартып жеке атыздарын суарған (Чермак, 1900: 10–14).

XVIII ғасырдың соңында Шығыс Қазақстанның бірталай жерлерін аралаған Иоганн Сиверс, бірнеше рет қазақтардың егіншіліктерін көрген. 1973 жылы 30 июньде Тарбағатай тауларынан жазған хатында былай деп келтіреді: «жападан жалғыз жүрген қазақты кездестірген», «одинокого казаха который из арыков поливал поле, зачехянное пшеницей и желтым просом» (*Panicum miliassum*). Пашня была как обычно у маленькой речки, с жирным черноземом..., получаемое зерно у казаха» (Сиверс, 1999: 36).

Швед ғалымы И.П. Фальктың мәліметінше, қазақтар топ-топ болып бірігіп бидай, тары егістіктерінің жанына жертөле, шым үйлерін сосын алып жаз бойы күзеткен (Фальк, 1999: 81). Сонымен бірге, ғалым қазақтардың көшпелі емес, тұрақты түрде мал және егіншілік шаруашылығын жүргізгенін растай отырып, олардың еңбек әрекеттері мен тұрмыс салтының біртұтас жүйе болғанын көрсетеді. «Жили осело в селах, ели хлеб и имели маленькие стада» (Фальк, 1999: 123). Қазақтар өмірінде нан тағамдары кәдімгідей пайдаланылған. Астықтан алынған өнімдерден нан мен шелпек, көже, бөрте, қарабыламық, қуырмаш жасаған (Фальк, 1999: 132). Бұл мәліметтер қазақтардың тұрмыс-тіршілігінде астық өнімдерінің және нан тағамдарының негізгі рөл атқарғанын айқындайды, ал олардың тұрақты қоныстануы мен егіншілік дәстүрлері олардың экономикасы мен мәдениетінің маңызды бөлігі болғанын дәлелдейді.

Орыс география қоғамының Орынбор бөлімінің белсенді мүшесі Т.А. Сейдалинов. Алтынсариннің «Қыпшақ Сейтқұл» әңгімесінің жалғасындай етіп «Торғай өзенінің

аңғарындағы егін шаруашылығы» деген еңбек жазып, Сейтқұлдың (1770–1830) жылдары өмір сүрген тарихи тұлға екенін, оның халқына жер емшегін емірген тәжірибесін Торғайдың оң жағалауындағы Кіші жүз қазақтарының пайдаланғанын көрсетеді (Сейдалин, 1870: 288). Еңбекте қазақ егіншілігінің пайда болуы, егін танаптарын өңдеу тәсілдері, канал-тоған салу, еңбек құралдары, егістікті суару, жинау, диірменге тарту, дәнді дақылдар өнімдері мұқият түрде баяндалады. Сейдалиннің мәліметінше, Торғай өзені мен Шығыс жағалауларынан жерді суару арқылы 2091 десятина жерге дән себілген, оның 1191 десятинасы тары, 900 десятинасы бидай. Тарыдан 178,650 пұт (орта есеппен әр десятинада 150 пұт) бидайдан 90, 000 (әр десятинадан 100 пұт) өнім алынған (Сейдалин, 1870: 234–257). Қазақты таза көшпенділер деп келген бұл мақала орыс ғалымдарын ойландырмай қоймады. Осы мақаланың ізімен Торғай өңірінің тарихы мен географиясын зерттеуші көрнекті ғалым Я.Я. Полферов «Земледельческое хозяйство Тургайского края» атты еңбегін жазды (Полферов, 1896). Торғай өңіріндегі егін шаруашылығының XVIII ғ. аяғында дамуына себепші болған, бір адам Қыпшақ Сейтқұлдың (1770–1830 ж.) Азия елдерін аралап, олардың көп ғасырлық отырықшы мәдениетімен танысып, еліне ондаған өсімдіктердің тұқымын ала келіп, жеріне жерсіндіріп, өсіріп, халқына қажымай-талмай үйретуінен туған деп көрсетеді. Я.Я. Полферов диханның өмірі мен қызметіне риза болғаны соншалық Торғай даласындағы егіншілік кәсібінің шебері деп баға береді (Полферов, 1896: 10). Сейтқұл алып келген: бидай, тары, жүгері, қарбыз, қауын, пияз, сәбіз, жүзім тұқымдары Торғайдың саласы Қабырға өзенінің жағасындағы Қарақоға өзеніне себілген бұл өсімдіктердің барлығы жерсініп, виноград пен өріктен басқасының барлығы үнемі суарып отырудың арқасында өнім береді. Ары қарай автор кенеттен өлген Сейтқұлдың көптеген жобаларын іске асыра алмай кеткеніне өкініш білдіреді. Сонымен қатар, Торғайда Сейтқұл бастап берген шаруашылықтың кеңінен қанат жайып дамуына, Кенесары бастаған дүрбелеңнің көп кедергі болғанын атап көрсетеді. Торғай егіншілерінің құралдары тіс – алдында тісі бар ағаш соқа, жыртылған жерді тегістеу үшін аттың құйрығына бұтақты ағаш байлап жүргізу, судан егіс танаптарына құю үшін, орыстың «журавль» сияқты қолқауға қолданады. Колқауадан су астауға құйылады, «жан» деген кішкентай арықтармен жүріп, төртбұрышты атыздарды суарады.

Отыз жылға жазылған қазақ-жоңғар соғысы (1756 ж.) жеңіспен аяқталған соң, хан Абылай соғыста қирап қалған қалаларды қалпына келтіруге, әсіресе халықты отырықтандыру үшін егіншілікпен айналысуға үндеп, бірталай шаралар атқарады.

Абылай хан 1763 ж. орыс әкімшілігіне жазған хатында елінде етек алған қуаңшылыққа байланысты қол астындағы қазақтардың Горькая Линиядан жылқыларын асырып Ресей жағына жолға рұқсат сұрайды. Сонымен қатар, он орысты құрал-саймандарымен қазаққа егіншілік кәсібін көрсетіп және үйренуге жіберуін сұрайды. Ең алдымен жер жыртушы екі екі адамды соқасымен жіберсеңдер, менің екі егінші қазағыммен танысып, бірге жұмыс істер еді дейді (Казахско-русские, 1961: 662).

1764 ж. Көкшетау маңында көшіп-қонып жүрген Абылай хан башқұрт елбасыларымен кездескенде, орыс мамандарын күтпей-ақ, өз адамдарын егістік жұмыстарына салып, жазғытұрым тары еккенін көреміз (Казахско-русские, 1961: 668). 1762–1769 жылдары Іле өзенінің маңында егіншілік жұмыстарын ұйымдастыра бастайды, кейінірек Есіл өзенінде дәнді-дақылдар себу үшін іске кіріседі (Аполлова, 1960: 176).

Тарихи әңгімелерде Ташкент қаласының маңындағы Тәуке хан заманында салынған Ханарық тоғанының арнасын кеңейтіп, егін танаптарын үлкейтуді және елді мейлінше көбірек отырықтандыруды Төле биге тапсырып хандықтың қазынасынан қаржысы бөлінетінін ескертеді (АӨЖМ).

Капитан И.Г. Андреев 1785–1790 жылдары Есілдің жоғарғы ағысында отырған елге келген кезде Абылай хан марқұмның заманында бұл жерде жер жырту басталған дейді. Левшинның жазуынша, Абылай хан «построил сыну при речке Талаше дом, обнес оный волан, основал около него селение из каракалпаков, привыкших к хлебопашеству» (Левшин, 1996: 256).

Абылай хан қазақ хандарының ішіндегі қазақты отырықтандырып, егіншілік кәсіптің алдыңғы қатарға шығып, халықты тоқшылыққа, берекеге, еңбек сүйгіштікке үйреткен. Отырықшылық мәдениетінің көшпенді мәдениетке қарағанда әлемдік өркенметте жоғары екендігін көре білді. Қазақ елінің өркениет көшінен қалмауы үшін тек отырықшы тұрмысқа бейімделіп, ұлы даланың емшегін еме білсе, басқа халықтар әлдеқашан шұғылданып алған жер шаруашылығымен айналысса жері мен елі гүлденіп, бұрынғыдан да бақытты боларына көзі жетіпті. XVII ғасырдың II-жартысында Абылай бастаған тоған қазу, жер суландыру, күздік, жаздық дәнді дақылдар егу, үстем тап өкілдері бай-бағландарға үлгі болды. Қазірге дейін аты аталатын, орыстың картасына түскен Әбілпейіз хан салған – Әбілпейіз тоғаны, Құдайменді сұлтанның тоғаны, Ақтамберді батыр-жыраудың тоғаны, Сырым батырдың тоғаны т.с.с. каналдар мен арық-атыз жүйелерін, егістік танаптарын көруге болады. XVIII аяғы мен XIX бас кезінде үстем тап өкілдерінің өз қаржысына тоғандар мен арналар салуы Абылайхан бастап берген игі шара еді.

XVIII–XIX ғасырлардың бас кезіндегі Қазақ даласына келген саяхатшылар мен жиһанкездердің көздерімен көріп, көптеген тоғандар мен арық-атыз жүйелерінің егістік алқаптарының қаңырап бос қалғанын, қирағанын жазады. Бұл жағдайды ауа райының өзгерісінен деп түсіндіреді. Біздің ойымызша егіншіліктің құлдырауы 1723–1754 жылдардағы қазақ-жоңғар соғысынан бірталай қалалардың қирап, қазақтардың 3/2 бөлігінің Орта Азияға және басқа жерлерге қоныс аударуынан деп түсінгеніміз абзал (Шнитников, 1957: 113–119, 124).

XVIII ғасыр ортасынан бастап Абылай хан бастаған сұлтандар мен батырлар, билер мен байлар топ тоғандар, каналдар, уалдар (акведуктар – А.Т., Н.Д.) т.б. егіншілікке керекті гидротехникалық құрылыстар салуды бастайды. Бұл бір жағынан ханның бұйрығы болса, екіншіден қол астындағы елді тоқшылықта ұстау еді. Көптеген орыс деректерінде Абылайдың егін сеуіп, шөп шабу жайында нұсқаулары мен хаттары кездеседі: «Биылғы жаздан ол Абылай тары еге бастады» (Казахско-русские, 1961: 662). 1780 жылы орыс елшісі А.М. Бекчурин: Абылайхан Ташкенттен алты күндік жерде орналасып «...сол жерде егіншілікпен шұғылданды» (Казахско-русские, 1961: 102). Абылайдың бұйрығын орындауға тырысқан Әбілпейіз сұлтан «егіншілікпен шұғылдану үшін бұрынғы жоңғар жеріне тұтқынға түскен қырғыздарды орналастырып, жұмысқа жұмылдыруда» – делінеді. XVIII ғ. аяғында Ембі мен Нұра жағалауынан тоған қазып, егін салған Сырым батыр ауқаттанып байыды – деген ақпарлар бар (Аполлова, 1960: 196). Сондықтан қазақ-жоңғар соғысынан кейінгі егіншілік мәдениетінің жандануы мен дамуы белгілі дәрежеде үстем тап өкілдерінің басшылығымен және көмегімен жүзеге асты дейміз.

Дәстүрлі жер шаруашылығы ежелден суармалы егіншілік болғандықтан зерттеушілер қазақтар жер мен суға үнемшілдікпен қарайды, айрықша құрметтейді деп жазады (Мейер, 1865: 103–105; Александров, 1916: 128). Я. Гавердовскийдің дәлелдеуінше «Қазақтарда егін себуда үш танапты жүйе болған». Казахи пшеницу и ячмень сеют всегда на таких местах, где за год произрастало проса или просянка. Потом сии законы отправляют в залог до третьего лета, в которое опять их орют и засевают (Гавердовский, 2007: 106).

Қорытынды

Қазақ халқының дәстүрлі шаруашылығы жайлы бұрыннан қалыптасқан «көшпелі» деген біржақты түсініктің тарихи шынайылықпен әрдайым сәйкеспейтіні осы зерттеуде анық көрінді. XVIII–XIX ғасырлардағы орыс саяхатшылары, елшілер, ғалымдар мен этнографтар қалдырған бай тарихи дереккөздер қазақтардың көшпелі өмір салтымен қатар, кең көлемде егіншілікпен де шұғылданғанын дәлелдейді. Бұл еңбектерде қазақтардың арпа, бидай, тары, жүгері сияқты дақылдарды өсіруі, арық-тоғандар жүйесін қолдануы, егіншілік құралдарын бейімдеуі және өнімді сақтау мен өңдеу әдістері нақты сипатталған.

Тарихи жазбалар мен картографиялық материалдардан байқалатыны – қазақ егіншілігі кеңістіктік жағынан да, технологиялық жағынан да әртүрлі және терең бейімделген шаруашылық түрі болған. Ертіс бойынан Жетісуға, Шу өзені мен Торғай өңірінен Сырдария

аңғарына дейінгі кең алқаптарда жүргізілген егіншілік жұмыстары – бұл кәсіптің қазақ қоғамындағы маңызын көрсетеді. Суару жүйелерінің күрделілігі мен тиімділігі, шаруашылық мәдениетінің жергілікті ерекшеліктерге бейімделуі – қазақтардың жер шаруашылығында жинақтаған мол тәжірибесінің дәлелі.

Сонымен қатар, егіншіліктің таралуына ішкі және сыртқы факторлар – жер тапшылығы, малдан айырылу, климаттық қиындықтар, сондай-ақ, көрші отырықшы халықтармен аралас-құраластық әсер еткен. Жер шаруашылығы қазақтарда қосалқы кәсіп емес, нақты өмір сүру құралы, тіршілік көзі болғанын көптеген дерек нақтылайды. Ұлы жүз қазақтарының ежелден отырықшы өмірге бейімділігі, Қыпшақ Сейткүл сияқты тұлғалардың егіншілікті таратудағы рөлі, тары мен бидайдың өндірістік маңызы – мұның бәрі қазақ егіншілігіне қатысты жаңаша көзқарас қажеттігін айқындайды.

Зерттелген деректер егіншілік тарихына қатысты отандық тарихнамада біршама үзілістер болғанын, бірақ қазіргі кезеңде бұл мәселені қайта қарап, қайта сараптаудың маңызын көрсетеді. Сондықтан, қазақ халқының шаруашылық мәдениеті тек көшпелілікке ғана емес, отырықшы және жартылай отырықшы өмір салттарына да негізделген күрделі, көпқырлы жүйе ретінде қарастырылуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

АӨЖМ — Автордың өзі жинаған материалдары

Александров, 1919 — *Александров Н.Н.* Земледелие в Сыр-Дарьинской области. Описание приемов земледелия преимущественно Ташкентского хлопкового и сухоземледельческого района // Туркестанское сельское хозяйство за 1916–1918 гг. Ч. 1. Общие приемы земледелия. Ташкент, 1919. С. 1–247.

Андреев, 1998 — *Андреев И.Г.* Описание Средней орды киргиз-кайсаков. Алматы: Ғылым, 1998. 280 с.

Аполлова, 1960 — *Аполлова Н.Г.* Экономические и политические связи Казахстана с Россией в XVIII – начале XIX в. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1960. 456 с.

Байгабатова, 2023 — *Байгабатова Н.К.* Казахи Жетысу на рубеже XIX–XX веков (историко-этнографическое исследование). Талдықорган: ИП «Дизайн-ОТ», 2023. 204 с.

Валиханов, 1984 — *Валиханов Ч.Ч.* О хлебопашестве // Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 1. Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедия, 1984. С. 184–188.

Гавердовский, 2007 — *Гавердовский Я.П.* Обзорение Киргиз-кайсаковской степи (часть 2-я) или Описание страны и народа киргиз-кайсаковского // История Казахстана в русских источниках XVI–XX веков. Первые историко-этнографические описания казахских земель. Первая половина XIX века / Сост. И.В. Ерофеева, Б.Т. Жанаев. Алматы: Дайк-Пресс, 2007. С. 283–495.

Галузо, 1965 — *Галузо П.Г.* Аграрные отношения на юге Казахстане в 1867–1914 гг. Алма-Ата: Наука, 1965. 347 с.

Георги, 1799 — *Георги И.Г.* Киргизцы // Георги И.Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов. Их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, упражнений, забав, вероисповеданий и других достопамятностей. Часть вторая. О народах Татарского племени. СПб., 1799. С. 119–142.

Записка, 2012 — Записка оренбургского купца Д.У. Белова о хозяйстве, домашнем быте, обрядах и обычаях казахов долины Сырдарьи. 10 февраля 1869 г. // Путевые дневники и записки российских чиновников и исследователей о Казахской степи XVIII – середина XIX века. Сб. док. и мат-лов / Сост. И.В. Ерофеева, Б.Т. Жанаев, И.М. Самигулин. Астана: ТОО «Общество инвалидов – Чернобылец», 2012. С. 647–699.

Казахско-русские, 1961 — Казахско-русские отношения в XVI–XVIII веках: (сборник документов и материалов) / сост.: Ф.Н. Киреев [и др.]; под ред.: В.Ф. Шахматова, Ф.Н. Киреева, Т.Ж. Шоинбаев. Алма-Ата: Изд-во Акад. наук КазССР, 1961. 743 с.

Кармышева, 1986 — *Кармышева Дж.Х.* Земледельческая обрядность у казахов // Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки. М.: Наука, 1986. С. 47–70.

Костенко, 1871 — *Костенко Л.* Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности. С картой Средней Азии. СПб.: Типография В. Безобразова и К, 1871. 405 с.

Левшин, 1996 — *Левшин А.И.* Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей (под общей редакцией академика М.К. Козыбаева). Алматы: «Санат», 1996. 656 с.

Маллицкий, 2011 — *Маллицкий Н.Г.* Казахи (этнографический очерк) // История Казахстана в документах и материалах: Альманах вып. 1. Алматы. Издание: LEM. 2011. С. 277–329.

Материалы, 2007а — Материалы поездки казачьего атамана подпоручика Дмитрия Телятникова и сержанта Алексея Безносова с Иртышской линии в Ташкентское владение к правителю Юнус-ходже (30 мая 1796 г. – 23 июля 1797 г.) // История Казахстана в русских источниках XVI–XX веков. Т. VI. Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII–XIX века / Сост. И.В. Ерофеева, Б.Т. Жанаев. Алматы: Дайк-Пресс, 2007. С. 153–178.

- Материалы, 2007b — Материалы поездки поручика Пензенского гарнизонного пехотного полка Карла Миллера и геодезиста подпоручика Алексея Кушелева с торговым караваном из Оренбурга в Ташкент (29 августа 1738 г. – 5 июня 1739 г.) // История Казахстана в русских источниках XVI–XX веков. Т. VI. Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII–XIX века / Сост. И.В. Ерофеева, Б.Т. Жанаев. Алматы: Дайк-Пресс, 2007. С. 32–55.
- Мейер, 1865 — *Мейер Л.* Киргизская степь Оренбургского ведомства [Материалы для географии и статистики России собранные офицерами Генерального штаба]. СПб., 1865. 288 с.
- Народы, 2010 — Народы России, киргизы // История и культура казахского народа XVII – начало XX вв. в русской периодической печати. Том 2. Астана: «Парасат», 2010.
- Полферов, 1896 — *Полферов Я.Я.* Земледелие Тургайской области (очерк). Оренбург, 1896. 66 с.
- Посольские, 2005 — Посольские материалы Русского государства (XV–XVII вв.). / История Казахстана в русских источниках. Том I. Составление, транскрипция скорописи, специальное редактирование текстов, вступительная статья, комментарии, составление словников указателей А. Исина. Алматы: Дайк-Пресс, 2005. 704 с.
- Потанин, 2006 — *Потанин Г.Н.* Заметка о хлебопашестве в Киргизской степи // История Казахстана в русских источниках XVI–XX веков. Т. VII. Алматы: «Домы Пресс», 2006. С. 331–333.
- Путевые, 1936 — Путевые замечания Омского гарнизонного полка лекаря Зибберштейна // Исторический архив: сборник в 10 томах / Ответ. редактор: академик Б.Д. Греков. Т. 1. М.-Л.: Изд-во академии наук СССР, 1936. С. 226–258.
- Путешествие, 1820 — Путешествие Федора Исакович Байкова в Китай с 1654 по 1658 год // Сибирский вестник, издаваемый Григорием. Часть XI. СПб.: Морской типографии, 1820. С. 113–136, 137–166.
- Роспросные, 1867 — Роспросные речи в Сибирском приказе казака Василия Кобыякова о пребывании его в Туркестане // Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссией. СПб., 1867. С. 385–390.
- Сараев, 2011 — *Сараев В.В.* Инструменты земледельцев Древнего Жетысу // История и археология Семиречья. Сборник статей и публикаций. Выпуск 4. Алматы: Фонд «Родничок», 2011. С. 127–142.
- Сейдалин, 1870 — *Сейдалин Т.А.* О развитии хлебопашества по бассейну р.Тургай // ЗОО ИРГО. Т.1. 1870. С. 128–241.
- Сиверс, 1999 — *Сиверс И.* Письма из Сибири / пер с нем. Алматы: Ғылым, 1999. С. 5–85.
- Спасский, 1820 — *Спасский Г.И.* Киргиз-кайсаки Большой, Средней и Малой Орды // Сибирский вестник, 1820. Ч. 9. С. 51–58, 93–124, 167–196; Ч. 10. С. 211–234, 285–292, 343–373.
- Статейный, 1867 — Статейный список пребывания в Туркестане, в Хиве и в Бухаре казаков Федора Скибина и Матвея Трошина, посланных из Тобольска для переговоров с Тевкиханом, вследствие неприязненных действий подвластной ему Казачьей Орды с Русскими // Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссией. Т. X. СПб., 1867. С. 375–385.
- Сулейменов, 1963 — *Сулейменов Б.* Аграрный вопрос в Казахстане последней трети XIX – начала XX в. (1867–1907 гг.). Алма-Ата: Издательство Академии наук Казахской ССР, 1963. 412 с.
- Терентьев, 1875 — *Терентьев М.* Туркестан и Туркестанцы // Вестник Европы. 1875. Т. V. №9. С. 65–112.
- Фальк, 1999 — *Фальк И.П.* Описание всех национальностей России / пер с нем. Алматы: Ғылым, 1999. С. 87–135.
- Хозяйство, 1980 — Хозяйство казахов на рубеже XIX–XX веков. Материалы к историко-этнографическому атласу. Алма-Ата: Наука, 1980. 256 с.
- Чермак, 1900 — *Чермак Л.К.* Оседлые киргизы-земледельцы на р.Чу и заметки о пути через Голодную Степь с картою // Записки Западно-Сибирского отделения Императорского Русского географического общества. Кн. XXVII. Омск, 1900. С. 1–24.
- Чертежная, 1882 — Чертежная книга Сибири, составленная тобольским сыном боярским Семеном Ремезовым в 1701 году. СПб.: Типография А.М. Котомина и К., 1882. 31 с.
- Шнитников, 1957 — *Шнитников К.А.* Изменчивость общей увлажненности материков северного полушария. М.-Л.: Наука, 1957. 337 с.
- Янушкевич, 1966 — *Янушкевич А.* Дневники и письма из путешествия по казахским степям. Пер. с польского Ф. Стекловой. Алма-Ата: «Казахстан», 1966. 268 с.

References

- AOZhM — Avtordyn ozi zhinagan materialdary [The author's own collected materials]
- Aleksandrov, 1919 — *Aleksandrov N.N.* Zemledelie v Syr-Darinskoi oblasti. Opisanie priemov zemledelie preiumshestvo Tashkentskogo xlopkovogo I suhozemledelcheskogo raiona // Turkestanskoe selskoe khoziystvo za 1916–1918 gg. Vol. 1. Ovshie priemov zemledelie. Tashkent, 1919. Pp. 1–247. (In Russ.).
- Apollova, 1960 — *Apollova N.G.* Ekonomicheskie i politicheskie svyazi Kazakhstana s Rossiei v XVIII – nachale XIX v. [Economic and Political Relations of Kazakhstan with Russia in the 18th – Early 19th Century] M.: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1960. 456 p. (In Russ.).
- Baigabatova, 2023 — *Baigabatova N.K.* Kazakhi Zhetysu na rubezhe XIX–XX vekov (istoriko-etnograficheskoe issledovanie) [The Kazakhs of Zhetysu at the Turn of the 19th–20th Centuries (Historical and Ethnographic Study)]. Taldykorgan: IP “Dizain-OT”, 2023. 204 p. (In Russ.).

Chermak, 1900 — *Chermak L.K.* Osedlye kirgizy-zemledel'tsy na r. Chu i zametki o puti cherez Golodnuiu Step' s kartoi [Settled Kyrgyz Farmers along the Chu River and Notes on the Route through the Hunger Steppe with a Map] // Zapiski Zapadno-Sibirskogo otdeleniia IRGO. Kn. XXVII. Omsk, 1900. Pp. 1–24. (In Russ.).

Chertezhnaia, 1882 — Chertezhnaia kniga Sibiri, sostavlennaia tobol'skim synom boiarskim Semenom Remezovym v 1701 godu [Map Book of Siberia, Compiled by the Tobolsk Nobleman Semyon Remezov in 1701]. SPb.: Tipografiia A.M. Kotomina i K., 1882. 31 p. (In Russ.).

Falk, 1999 — *Falk I.P.* Opisanie vseh natsional'nostei Rossii [Description of All Nationalities of Russia] / Per. s nem. Almaty: Gylym, 1999. Pp. 87–135. (In Russ.).

Galuzo, 1965 — *Galuzo P.G.* Agrarnye otnosheniia na iuge Kazakhstana v 1867–1914 gg. [Agrarian Relations in the South of Kazakhstan in 1867–1914]. Alma-Ata: Nauka, 1965. 347 p. (In Russ.).

Gavardovskii, 2007 — *Gavardovskii Ia.P.* Obozrenie Kirgiz-kaisakskoi stepi (chast' 2-ia) ili Opisanie strany i naroda kirgiz-kaisakskogo [Survey of the Kyrgyz-Kaisak Steppe (Part 2), or Description of the Country and People of the Kyrgyz-Kaisaks] // Istoriia Kazakhstana v russkikh istochnikakh XVI–XX vekov. Pervye istoriko-etnograficheskie opisanii kazakhskikh zemel'. Pervaia polovina XIX veka / Sost. I.V. Erofeeva, B.T. Zhanaev. Almaty: Daik-Press, 2007. Pp. 283–495. (In Russ.).

Georgi, 1799 — *Georgi I.G.* Kirgiztsy [The Kyrgyz] // Opisanie vseh obitaiushchikh v Rossiiskom gosudarstve narodov. Ikh zheiteiskikh obriadov, obyknovenii, odezhd, zhilishch, uprazhnenii, zabav, veroispovedanii i drugih dostopamiatnostei. Chast' vtorai. O narodakh Tatarskogo plemeni. SPb., 1799. Pp. 119–142. (In Russ.).

Karmysheva, 1986 — *Karmysheva Dzh.Kh.* Zemledel'cheskaia obriadnost' u kazakhov [Agricultural Rituals among the Kazakhs] // *Drevnie obriady, verovaniia i kulty narodov Srednei Azii. Istoriiko-etnograficheskie ocherki.* M.: Nauka, 1986. Pp. 47–70. (In Russ.).

Kazakhsko-russkie, 1961 — Kazakhsko-russkie otnosheniia v XVI–XVIII vekakh: Sbornik dokumentov i materialov [Kazakh–Russian Relations in the 16th–18th Centuries: Collection of Documents and Materials] / Sost.: F.N. Kireev [i dr.]; Pod red.: V.F. Shakhmatov, F.N. Kireev, T.Zh. Shoinbaev. Alma-Ata: Izd-vo Akademii nauk KazSSR, 1961. 743 p. (In Russ.).

Khoziaistvo, 1980 — Khoziaistvo kazakhov na rubezhe XIX–XX vekov. Materialy k istoriko-etnograficheskomu atlasu [The Economy of the Kazakhs at the Turn of the 19th–20th Centuries. Materials for the Historical and Ethnographic Atlas]. Alma-Ata: Nauka, 1980. 256 p. (In Russ.).

Kostenko, 1871 — *Kostenko L.* Sredniaia Aziia i vodvorenii v nei russkoi grazhdanstvennosti. S kartoi Srednei Azii [Central Asia and the Establishment of Russian Civility in It. With a Map of Central Asia]. SPb.: Tipografiia V. Bezobrazova i K, 1871. 405 p. (In Russ.).

Levshin, 1996 — *Levshin A.I.* Opisanie kirgiz-kazach'ikh, ili kirgiz-kaisatskikh, ord i stepei [Description of the Kirgiz-Cossack, or Kirgiz-Kaisak, Hordes and Steppes] / pod red. akad. M.K. Kozybaeva. Almaty: Sanat, 1996. 656 p. (In Russ.).

Mallitskii, 2011 — *Mallitskii N.G.* Kazakhi (etnograficheskii ocherk) [The Kazakhs (An Ethnographic Essay)] // Istoriia Kazakhstana v dokumentakh i materialakh: Al'manakh. Vyp. 1. Almaty: Izdanie LEM, 2011. Pp. 277–329. (In Russ.).

Materialy, 2007a — Materialy poezdki kazachego atamana podporuchika Dmitriia Teliatnikova i serzhanta Alekseia Beznosikova s Irtyshskoi linii v Tashkentskoe vladenie k pravitel'iu Iunus-khodzhe (30 maia 1796 g. – 23 iuliia 1797 g.) [Materials from the Journey of Cossack Ataman Second Lieutenant Dmitry Telyatnikov and Sergeant Alexey Beznosikov from the Irtysh Line to the Tashkent Domain to Ruler Yunus-Khoja (May 30, 1796 – July 23, 1797)] // Istoriia Kazakhstana v russkikh istochnikakh XVI–XX vekov. T. VI. Putevye dnevniki i sluzhebnye zapiski o poezdках po iuzhnykh kazakhskim stepiam. XVIII–XIX veka / Sost. I.V. Erofeeva, B.T. Zhanaev. Almaty: Daik-Press, 2007. Pp. 153–178. (In Russ.).

Materialy, 2007b — Materialy poezdki poruchika Penzenskogo garnizonnogo pekhotnogo polka Karla Millera i geodezista podporuchika Alekseia Kusheleva s trgovym karavanom iz Orenburga v Tashkent (29 avgusta 1738 g. – 5 iunია 1739 g.) [Materials from the Journey of Lieutenant of the Penza Garrison Infantry Regiment Karl Miller and Surveyor Second Lieutenant Alexey Kushelev with a Trade Caravan from Orenburg to Tashkent (August 29, 1738 – June 5, 1739)] // Istoriia Kazakhstana v russkikh istochnikakh XVI–XX vekov. T. VI / Sost. I.V. Erofeeva, B.T. Zhanaev. Almaty: Daik-Press, 2007. Pp. 32–55. (In Russ.).

Meier, 1865 — *Meier L.* Kirgizskaia step' Orenburgskogo vedomstva [The Kyrgyz Steppe of the Orenburg Department]. [Materialy dlia geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami General'nogo shtaba]. SPb., 1865. 288 p. (In Russ.).

Narody, 2010 — Narody Rossii, kirgizy [Peoples of Russia, the Kyrgyz] // Istoriia i kul'tura kazakhskogo naroda XVII – nachalo XX vv. v russkoy periodicheskoy pechati. Tom 2. Astana: "Parasat", 2010. (In Russ.).

Polferov, 1896 — *Polferov Ia.Ia.* Zemledelie Turgaiskoi oblasti (ocherk) [Agriculture in the Turgai Region (An Essay)]. Orenburg, 1896. 66 p. (In Russ.).

Posol'skie, 2005 — Posol'skie materialy Russkogo gosudarstva (XV–XVII vv.) // Istoriia Kazakhstana v russkikh istochnikakh. T. I [Embassy Materials of the Russian State (15th–17th Centuries)] // History of Kazakhstan in Russian Sources. Vol. I] / Sost., transkriptsiia skoropisi, vstupil. stat'ia i kommentarii: A. Isin. Almaty: Daik-Press, 2005. 704 p. (In Russ.).

- Potantin, 2006 — *Potantin G.N.* Zametka o khlebopashestve v Kirgizskoi stepi [Note on Agriculture in the Kyrgyz Steppe] // *Istoriia Kazakhstana v russkikh istochnikakh XVI–XX vekov*. T. VII. Almaty: Domy Press, 2006. Pp. 331–333. (In Russ.).
- Puteshestvie, 1820 — *Puteshestvie Fedora Isakovicha Baikova v Kitai s 1654 po 1658 god* [Journey of Fedor Isakovich Baikov to China from 1654 to 1658] // *Sibirskii vestnik, izdavaemyi Grigoriem. Chast' XI*. SPb.: Morskaiia tipografiia, 1820. Pp. 113–136, 137–166. (In Russ.).
- Putevye, 1936 — *Putevye zamechaniia Omsskogo garnizonnogo polka lekaria Zibbershteina* [Travel Notes by the Physician of the Omsk Garrison Regiment Zibbershtein] // *Istoricheskii arkhiv: Sbornik v 10 tomakh / Otv. red.: akademik B.D. Grekov*. Vol. 1. M.–L.: Izd-vo AN SSSR, 1936. Pp. 226–258. (In Russ.).
- Rosprosnye, 1867 — *Rosprosnye rechi v Sibirskom prikaze kazaka Vasiliia Kobiakova o prebyvanii ego v Turkestane* [Interrogation Testimonies in the Siberian Chancellery of Cossack Vasily Kobayakov about His Stay in Turkestan] // *Dopolneniia k aktam istoricheskim, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiei*. T. X. SPb., 1867. Pp. 385–390. (In Russ.).
- Saraev, 2011 — *Saraev V.V.* Instrumenty zemledel'tsev Drevnego Zhetisu [Agricultural Tools of Ancient Zhetysu Farmers] // *Istoriia i arkhologiiia Semirech'ia. Sbornik statei i publikatsii*. Vyp. 4. Almaty: Fond “Rodnichok”, 2011. Pp. 127–142. (In Russ.).
- Seidalin, 1870 — *Seidalin T.A.* O razvitii khlebopashestva po basseinu r. Turgai [On the Development of Agriculture along the Turgai River Basin] // *Zapiski Otdeleniia Obshchestva Izucheniia Russkogo Kraia pri IRGO*, 1870. Vol. 1. Pp. 128–241. (In Russ.).
- Shitnikov, 1957 — *Shitnikov K.A.* Izmenchivost obshei uvlazhnennosti materikov severnogo polushariya [Variability of the Overall Moisture of the Continents in the Northern Hemisphere]. M.–L.: Nauka, 1957. 337 p. (In Russ.).
- Sivers, 1999 — *Sivers I.* Pis'ma iz Sibiri [Letters from Siberia] / Per. s nem. Almaty: Gylym, 1999. Pp. 5–85. (In Russ.).
- Spasskii, 1820 — *Spasskii G.I.* Kirgiz-kaisaki Bol'shoi, Srednei i Maloi Ordy [The Kyrgyz-Kaisaks of the Great, Middle, and Small Hordes] // *Sibirskii vestnik*, 1820. Ch. 9. Pp. 51–58, 93–124, 167–196; Ch. 10. Pp. 211–234, 285–292, 343–373. (In Russ.).
- Stateyni, 1867 — *Stateyni spisok prebyvaniya v Turkestane, v Khive i v Bukhare kazakov Fedora Skibina i Matveya Troshina, poslannykh iz Tobolska dlia peregovorov s Tevkhikhanom, vsledstvie nepriyaznennykh deystviy podvlastnoy yemu Kazachey Ordy s Russkimi* [An official record of the stay in Turkestan, Khiva, and Bukhara by Cossacks Fedor Skibin and Matvey Troshin, sent from Tobolsk for negotiations with Tevkhikhan, due to the hostile actions of the Cossack Horde under his authority against the Russians] // *Dopolneniia k aktam istoricheskim, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiei*. T. X. SPb., 1867. Pp. 375–385. (In Russ.).
- Suleimenov, 1963 — *Suleimenov B.* Agrarnyi vopros v Kazakhstane poslednei treti XIX – nachala XX v. (1867–1907 gg.) [The Agrarian Question in Kazakhstan in the Last Third of the 19th – Beginning of the 20th Century (1867–1907)]. Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii nauk Kazakhskoi SSR, 1963. 412 p. (In Russ.).
- Terent'ev, 1875 — *Terent'ev M.* Turkestan i Turkestantsy [Turkestan and the Turkestanis] // *Vestnik Evropy*. 1875. T. V.No. 9. Pp. 65–112. (In Russ.).
- Valikhanov, 1984 — *Valikhanov Ch.Ch.* O khlebopashestve [On Agriculture] // *Valikhanov Ch.Ch. Sobranie sochinenii v piati tomakh*. Tom 1. Alma-Ata: Glavnaia redaktsiia Kazakhskoi sovetskoi èntiklopedii, 1984. Pp. 184–188. (In Russ.).
- Yanushkevich, 1966 — *Yanushkevich A.* Dnevnik i pis'ma iz puteshestviya po kazakhskim stepyam [Diaries and Letters from a Journey through the Kazakh Steppes]. Per. s pol'skogo F. Steklovoy. Alma-Ata: “Kazakhstan”, 1966. 268 p. (In Russ.).
- Zapiska, 2012 — *Zapiska orenburgskogo kuptsa D.U. Belova o khoziaistve, domashnem byte, obriadakh i obychaiakh kazakhov doliny Syrdarii*. 10 fevralia 1869 g. [Note by Orenburg Merchant D.U. Belov on the Economy, Domestic Life, Rituals, and Customs of the Kazakhs in the Syr Darya Valley, February 10, 1869] // *Putevye dnevnik i zapiski rossiiskikh chinovnikov i issledovatelei o Kazakhskoi stepi XVIII – seredina XIX veka: Sbornik dokumentov i materialov / Sost. I.V. Erofeeva, B.T. Zhanaev, I.M. Samigulin*. Astana: TOO “Obshchestvo invalidov – Chernobylets”, 2012. Pp. 647–699. (In Russ.).

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Ermakhanova R.B., Dukenbayeva Z.O.

SHERKHAN MURTAZA'S DIARY ENTRIES AS A HISTORICAL SOURCE OF THE EARLY PERIOD OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN.....1260

Karatayev A.A., Sabitov Zh.M.

THE KAZAKH KHANATE IN CHINESE HISTORIOGRAPHY.....1276

Toraigyrov E.M.

KAZAKH-DZUNGARIAN AND KAZAKH-KALMYK RELATIONS IN THE 20TH YEARS OF THE 18TH CENTURY.....1287

HISTORY

Kabuldinov Z.E.

ABAI KUNANBAIULY – A GREAT POET, THE FOUNDER OF KAZAKH WRITTEN LITERATURE.....1299

Abenova G.A.

FROM THE HISTORY OF KAZAKHS DEFENDING TRADITIONAL NOMADIC SETTLEMENTS ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER IN THE CONDITIONS OF THE WEAKENING OF THE DZUNGARS (MID-1750S).....1310

Aitimbaev A., Sandybayeva A.

HISTORY OF POLITICAL REPRESSIONS: THE FATES OF INDIVIDUALS IN SOUTH KAZAKHSTAN.....1326

Asilguzhin R.R., Ryskildin A.Kh., Asylguzhin A.R.

ARAB-MUSLIM HISTORIOGRAPHICAL TRADITION ABOUT THE BASHKURTS IN THE MIDDLE EAST.....1343

Akhmet Sh., Oshan Zh., Qadilbek M.

THE MIGRATION OF THE UAQ CLAN TO THE ALTAI REGION (BASED ON GENEALOGICAL AND HISTORICAL SOURCES).....1358

Zhetpisbay N., Shotanova G., Satenova M.

THE IMPACT OF THE 1868 REFORM ON THE TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY: ADMINISTRATIVE TRANSFORMATIONS AND RELIGIOUS POLICY.....1376

Ibragimov M.A., Ismailov S.S., Aitmukhambetov A.A.

FORMATION AND ADAPTATION OF THE GERMAN POPULATION IN THE TARANOV DISTRICT OF KOSTANAY REGION DURING THE 1940S.....1393

Krasnobayeva N., Aubakirova Zh.

THE SYSTEM OF CORRECTIONAL LABOR CAMPS IN EASTERN KAZAKHSTAN: RECONSTRUCTION BASED ON NEW ARCHIVAL SOURCES.....1412

Musagaliyeva A.S.

GERMANS-DEPRIVED OF RIGHTS IN AKMOLINSK REGION (1928 – EARLY 1930S).....1430

Mukhatova O.Kh., Doskarayeva A.A.

17TH-CENTURY KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE REPORTS OF RUSSIAN AMBASSADORS.....1444

Stolyarova E.O., Omirzak T.E., Ualtayeva A.S.

FAMILY AND FERTILITY IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION.....1459

Suleimenova D.K., Zhumabayeva A.A.

THE IMAGE OF TOKHTAMYSH KHAN IN TIMURID SOURCES.....1474

Tleubayev Sh.B., Konkabayeva A.N.

SOME HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF THE HISTORY OF THE 1916 UPRISING IN THE SEMIRECHESK REGION.....1487

Shashayeva M.A., Kozybayeva M.M.

THE PROBLEM OF EQUALITY OF KAZAKH WOMEN IN SCIENTIFIC AND LITERARY WORKS OF THE ALASH INTELLIGENTSIA OF THE EARLY 20TH CENTURY.....1504

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Kalmenov M., Bizhanova A.

EARTH BURIAL GROUNDS LOCATED IN THE CENTRAL SECTOR OF THE NECROPOLIS OF THE ZHAYIK SETTLEMENT (BASED ON THE RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 2015).....1518

Toktabay A.U., Dossymbetov N.A.

SOME ASPECTS OF THE AGRICULTURAL OF KAZAKHS.....1530

Umitkaliyev U., Duysenbai D., Kassenali A.

SARYTAU RITUAL AND BURIAL COMPLEX (RESULTS OF THE 2021 ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS).....1545

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Ермаханова Р.Б., Дүкенбаева З.О. ШЕРХАН МҰРТАЗАНЫҢ КҮНДЕЛІК ЖАЗБАЛАРЫ ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ.....	1260
Қаратаев Ә., Сабитов Ж. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТУРАЛЫ ҚЫТАЙ ТАРИХНАМАСЫ.....	1276
Торайғыров Е.М. XVIII ҒАСЫРДЫҢ 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҒАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ-ҚАЛМАҚ ҚАТЫНАСТАРЫ.....	1287

ТАРИХ

Қабылдинов З.Е. АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ – ҰЛЫ АҚЫН, ҚАЗАҚ ЖАЗБА ӘДЕБИЕТІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ.....	1299
Абенова Г.А. ЖОҒАРЛАРДЫҢ ӘЛСІРЕУІ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕРТИСТІҢ ОҢ ЖАҒАЛАУЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ҚОНЫСТАРЫН ҚОРҒАУ ТАРИХЫНАН (1750-ЖЫЛДАРДЫҢ ОРТАСЫ).....	1310
Айтмбаев А.Т., Сандыбаева А.Д. САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ТАРИХЫ: ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ТҰЛҒАЛАРЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ.....	1326
Асылғужин Р.Р., Рыскильдин А.Х., Асылғужин А.Р. ТАЯУ ШЫҒЫСТАҒЫ БАШҚҰРТТАР ТУРАЛЫ АРАБ-МҰСЫЛМАН ТАРИХНАМАЛЫҚ ДӘСТҮРІ.....	1343
Ахмет Ш., Ошан Ж., Қадылбек М. УАҚТАРДЫҢ АЛТАЙ Өңіріне қоныстануы (ШЕЖІРЕЛІК ЖӘНЕ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ).....	1358
Жетпісбай Н., Шотанова Ғ., Сатенова М. 1868 ж. РЕФОРМАНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНА ӘСЕРІ: ӘКІМШІЛІК ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ДІН САЯСАТЫ.....	1376
Ибрагимов М.А., Исмаилов С.С., Айтмұхамбетов А.А. 1940-ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ ТАРАН АУДАНЫНДАҒЫ НЕМІС ХАЛҚЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУІ.....	1393
Қраснобаева Н.Л., Аубакирова Ж.С. ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕКПЕН ТҮЗЕУ ЛАГЕРЬЛЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІ: ЖАҢА МҰРАҒАТТЫҚ КӨЗДЕРІ НЕГІЗІНДЕ ҚАЛПЫНА КЕЛТПІРУ.....	1412
Мұсағалиева А.С. АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ «САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРЫЛҒАН» НЕМІСТЕР (1928 Ж. – 1930 Ж. БАСЫ).....	1430
Мұхатова О.Х., Досқараева А.А. ОРЫС ЕЛШІЛЕРІНІҢ ЕСЕПТЕРІНДЕГІ XVII ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....	1444
Столярова Э.О., Өмірзақ Т.Е., Уалтаева А.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОТБАСЫ ЖӘНЕ ТУУ ДЕҢГЕЙІ.....	1459
Сүлейменова Д.Қ., Жумабаева А.А. ТИМУРИДТІК ДЕРЕККӨЗДЕРДЕГІ ТОҚТАМЫС – ХАН БЕЙНЕСІ.....	1474
Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н. ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІС ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	1487
Шашаева М.А., Қозыбаева М.М. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ӘДЕБИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІ ТЕНДІГІ МӘСЕЛЕСІ.....	1504

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Калменов М.Д., Бижанова А.Е. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ҚОРЫМЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ БӨЛІМІНДЕГІ ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫ (2015 ЖЫЛЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША).....	1518
Тоқтабай А.У., Досымбетов Н.А. ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕГІНШІЛІК МӘДЕНИЕТІНІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ.....	1530
Үмітқалиев Ұ., Дүйсенбай Д., Қасенәлі А. САРЫТАУ ҒҰРЫПТЫҚ-ЖЕРЛЕУ КЕШЕНІ (2021 ЖЫЛҒЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ).....	1545

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Ермаханова Р.Б., Дукенбаева З.О. ДНЕВНИКОВЫЕ ЗАПИСИ ШЕРХАНА МҰРТАЗЫ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК РАННЕГО ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА.....	1260
Каратаев А.А., Сабитов Ж.М. КАЗАХСКОЕ ХАНСТВО В КИТАЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1276
Торайгыров Е.М. КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИЕ И КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В 20-Е ГОДЫ XVIII ВЕКА.....	1287

ИСТОРИЯ

Кабульдинов З.Е. АБАЙ КУНАНБАЙУЛЫ – ВЕЛИКИЙ ПОЭТ, ОСНОВОПОЛОЖНИК КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	1299
Абенова Г.А. ИЗ ИСТОРИИ ОТСТАИВАНИЯ КАЗАХАМИ ТРАДИЦИОННЫХ КОЧЕВИЙ НА ПРАВОБЕРЕЖЬЕ ИРТЫША В УСЛОВИЯХ ОСЛАБЛЕНИЯ ДЖУНГАР (СЕРЕДИНА 1750-Х ГОДОВ).....	1310
Айтимбаев А.Т., Сандыбаева А.Д. ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ: СУДЬБЫ ЛИЧНОСТЕЙ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА.....	1326
Асылгужин Р.Р., Рыскильдин А.Х., Асылгужин А.Р. АРАБО-МУСУЛЬМАНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ О БАШКУРТАХ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ.....	1343
Ахмет Ш., Ошан Ж., Кадылбек М. ИСТОРИЯ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ РОДА УАК В АЛТАЙСКИЙ РЕГИОН (НА ОСНОВЕ ШЕЖИРЕ И ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ).....	1358
Жетписбай Н., Шотанова Г., Сатенова М. ВЛИЯНИЕ РЕФОРМЫ 1868 г. НА ТРАДИЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО КАЗАХОВ: АДМИНИСТРАТИВНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ И РЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА.....	1376
Ибрагимов М.А., Исмаилов С.С., Айтмухамбетов А.А. ФОРМИРОВАНИЕ И АДАПТАЦИЯ НЕМЕЦКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ТАРАНОВСКОМ РАЙОНЕ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ В 1940-Е ГОДЫ.....	1393
Краснобаева Н.Л., Аубакирова Ж.С. СИСТЕМА ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВЫХ ЛАГЕРЕЙ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ: РЕКОНСТРУКЦИЯ ПО НОВЫМ АРХИВНЫМ ИСТОЧНИКАМ.....	1412
Мусагалиева А.С. НЕМЦЫ-ЛИШЕНЦЫ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ (1928 Г. – В НАЧАЛЕ 1930 ГГ.).....	1430
Мухатова О.Х., Доскараева А.А. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ XVII ВЕКА В ОТЧЕТАХ РУССКИХ ПОСЛОВ.....	1444
Столярова Э.О., Омирзак Т.Е., Уалтаева А.С. СЕМЬЯ И РОЖДАЕМОСТЬ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА.....	1459
Сулейменова Д.К., Жумабаева А.А. ОБРАЗ ТОКТАМЫШ ХАНА В ТИМУРИДСКИХ ИСТОЧНИКАХ.....	1474
Тлеубаев Ш.Б., Конкабаева А.Н. НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В СЕМИРЕЧЕНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	1487
Шашаева М.А., Козыбаева М.М. ПРОБЛЕМА РАВЕНСТВА КАЗАХСКИХ ЖЕНЩИН В НАУЧНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА.....	1504

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Калменов М.Д., Бижанова А.Е. ГРУНТОВЫЕ МОГИЛЬНИКИ, РАСПОЛОЖЕННЫЕ НА ЦЕНТРАЛЬНОМ СЕКТОРЕ НЕКРОПОЛЯ ГОРОДИЩА ЖАЙЫК (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В 2015 ГОДУ).....	1518
Токтабай А.У., Досымбетов Н.А. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХОВ.....	1530
Умиткалиев У., Дуйсенбай Д., Касенали А. САРЫТАУСКИЙ ПОМИНАЛЬНО-ПОГРЕБАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС (РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ 2021 ГОДА).....	1545

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (5)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй